

ПРЕПОДОБНИЙ АНТОНІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ
у науковій спадщині та комеморативних практиках
Григорія Милорадовича

Інтерес до життя та діяльності святого Антонія Печерського, щире захоплення його духовним подвигом сформувались у історика та громадсько-політичного діяча Григорія Олександровича Милорадовича (1839-1905 рр.) на ґрунті краєзнавчих зацікавлень. Як відомо, йому належать численні студії з історії Любеча – «фамільного гнізда» чернігівської гілки родини Милорадовичів і одного з найдавніших міст України-Русі, в якому 983 р. народився майбутній святий Православної Церкви¹. Відтак, в історичному нарисі Г. Милорадовича про Любеч, який протягом другої половини XIX – початку XX ст. під дещо видозміненими назвами витримав кілька видань, наведено відомості про Антонія Печерського, а подеколи й текст його «Житія»². Більше того, ймення цього видатного духовного діяча автор часом виносив у назви своїх книг: «Любеч, Черниговской губернии, Городницкого уезда, родина Пр. Антония Печерского» (М., 1871), «Любеч, родина Пр. Антония Печерского» (К., 1873), «Любеч и его святыня» (Чернигов, 1892; СПб., 1905).

Спираючись на пам'ятки літописання та агіографії, Г. Милорадович підкреслив, що Антоній Печерський (в миру Антипа) народився за переломної доби Великого князя Київського Володимира Святого. «О родителях Антония, – зауважив історик, – современники, писавшие о нем, вовсе не упоминают, но кажется несомненно, что они первоначально были язычниками и приняли святое крещение в то время, когда Владимир крестил Русскую землю, и едва ли сам Антоний не был в числе тех младенцев, которых во время общего крещения матери держали на руках, сами стоя по перси в воде»³. Констатувавши той факт, що за браком джерел неможливо визначити «скільки времени своей первоначальной жизни прожил Антоний в Любече», Г. Милорадович стисло переповів відомості про його перебування на Афоні, де той прийняв чернечий постриг, і зосередився на подвижницькій діяльності Антонія на Русі. Передусім дослідник схарактеризував безпосередню участь преподобного у заснуванні Кисво-Печерської Лаври. Не обійшов своєю увагою Г. Милорадович і недовготривале пере-

бування Антонія в Чернігові, де він також започаткував печерний монастир на Болдиній горі⁴. Певний інтерес становлять міркування Г. Милорадовича з приводу канонізації Антонія Печерського, який хоч і був фактичним фундатором Лаври, «которому пр. Феодосий был учеником, не только не был причислен к лику святых прежде сего последнего или вместе с ним, но не был причисляем очень долгое время и после». На думку Г. Милорадовича, канонізовано Антонія було вже після монголо-татарської навали «по требованию народного сознания и народной совести», адже і ченці, й вірні здавна були глибоко переконані в його святості⁵.

Значний інтерес становлять дбайливо зібрані Г. Милорадовичем відомості про старожитності Любеча, пов'язані з життям Антонія Печерського, який «выбрал себе в Любече живописное место на высоком берегу Днепра, где ископал пещеру, в которой и поселился», адже «от молодых ногтей вел жизнь благочестивую и строгую, и уже в молодости желал быть иноком»⁶.

На особливу увагу заслуговують обґрунтовані міркування Г. Милорадовича щодо місцезнаходження печери Антонія в Любечі, довкола якої в літературі нагромадилось чимало непорозумінь. За твердженням історика, вона знаходилась на території посаду древнього Любеча, де згодом було розбудовано садибу родини Милорадовичів. Що ж до печери, розташованої «в двух верстах от Любеча над деревнею Слободкою», то, на переконання Г. Милорадовича, миряни і духівництво помилково пов'язували її з іменем святого, «полагая, что в Любече, подобно Киеву, у Антония были и ближние, и дальние пещеры»⁷. Тим не менше, у 90-х рр. ХІХ ст. коштом любецьких селян тут «устроили часовню и перед входом устроили стену, обложенную кирпичом, по образцу пещеры преп. Антония Печерского в саду графа Милорадовича»⁸.

Автентична печера святого довгий час перебувала у занедбаному стані, аж поки у 1870 р. «старанием владельца графа Милорадовича и матушки его Софии Григорьевны ... была раскопана и возобновлена»⁹. У жовтні того ж таки 1870 р. був освячений «памятник у входа в пещеру преподобного Антония Печерского по плану архитектора и профессора Ефимова в виде входа в пещеру с двумя откосными стенами, посредине стена с окном в пещеру, над коим находится изображение преподобного Антония Печерского, держащего в руках свиток с надписью: "Господи, да будет на месте сем благословение Святых

Афонския горы”. Под окном находится доска со следующей надписью: “Пещера пр. Антония Печерского, родившегося в 983 году в городе Любече, выкопанная преподобным, в которой он и подвизался до отхода на Афон и основания Киево-Печерской Лавры. Памятник этот у входа в пещеру преподобного сооружен усердием С.Г. Милорадович и освящен 1870 года октября 4 дня”¹⁰. Скласти уявлення про цю споруду дозволяє виконаний на замовлення Г. Милорадовича художником А. Архиповим малюнок, який було опубліковано в 1886 р. у журналі «Всемирная иллюстрация»¹¹.

У 1894 р. Г. Милорадович здійснив реконструкцію цього меморіального комплексу: «Над входом пещеры в каменной стене вставлен образ пр. Антония Печерского во весь рост в металлической вызолоченной ризе; сама же пещера выложена камнем, и перед входом в неё образована площадка, бока которой убраны роскошными цветами. Напротив пещеры, немного ниже площадки, находится Антониевский колодезь, окруженный каменными столбами, поддерживающими над колодезем массивный купол, увенчанный сверху золоченым крестом»¹². У такий спосіб меморіал на честь Антонія Печерського набув завершеного вигляду, зображеного на світлинах, вміщених у книзі Г. Милорадовича «Любеч и его святыня», що побачила світ у Петербурзі в 1905 р.¹³ Загалом, як зауважив сучасник, «вид с того места, где находится пещера преподобного Антония, восхитительно-привлекательный. Покатую горой идет сад до самого луга, и первое, что внизу попадаетя нашему взору, – это саженка воды, далее красивые, вековые деревья и между ними внизу журчит фонтан, за ним луг, Любечское озеро, Днепр и затем глаз теряется в бесконечной дали лесов и прибережных лугов»¹⁴.

Слід зазначити, що у 30-40-х рр. ХХ ст. печера святого Антонія була занедбана, а згодом і забута. Минуло три чверті століття, перш ніж чернігівські археологи у 2009 р. виявили напівзруйновану печеру святого Антонія, яка була досліджена й відновлена¹⁵. У 2011 р. поблизу було встановлено пам’ятник цьому видатному церковному діячеві, а також барельєф з його зображенням над входом до печери.

Ще у 1874 р. з ініціативи родини Милорадовичів було започатковано «крестные ходы из всех церквей к этой пещере, и здесь бывает водоосвящение, молебны и служба пр. Антонию», текст якої 1885 р. за благословінням Святійшого Синоду підготував А. Ковалевський¹⁶. За свідченням кореспондента газети «Черниговские губернские ведомос-

ти», у цьому заході 10 липня 1894 р. крім членів родини Г. Милорадовича та місцевих можновладців узяли участь понад 6 тисяч осіб «не только из Любеча и окрестных сел и деревень, но и из губерний Минской и Могилевской»¹⁷.

У 1883 р. на честь 900-річчя від дня народження Антонія Печерського Г. Милорадович видав у друкарні Києво-Печерської Лаври його ілюстроване «Житіє» і роздав понад 500 примірників цієї книги учасникам хресної ходи до печери преподобного в Любечі¹⁸. Надалі цю книгу, впорядковану Г. Милорадовичем, неодноразово перевидавав у Москві відомий книготорговець І. Ситін, причому у 1894 р. її наклад сягнув 30 тис. примірників¹⁹.

Г. Милорадович також долучився до дискусії про час заснування Любецького Антоніївського монастиря, який, на думку відомого церковного історика архієпископа Філарета Гумілевського, виник за давньоруської доби²⁰. Цікаво, що погляди Г. Милорадовича з цього приводу зазнали відчутної трансформації. Так, у 1871 р. він стверджував, що монастир бере початок від печери, «которую выкопал себе препод. Антоний, будучи ещё любечанином Антипой», відтак саме він «почитається основателем Любецкого монастыря, в память коего получил название Антониевского». Посилаючись на грамоту чернігівського архієпископа другої половини XVII ст. Лазаря Барановича, Г. Милорадович зауважив, що «пребывание иноков на месте Любецкой Антониевой пещеры в первый раз основалось если не при жизни, то вскоре по смерти пр. Антония»²¹. Згодом історик по суті відмовився від цієї уможливної гіпотези і дійшов висновку, що Антоніївський монастир було засновано наприкінці XVII ст. ченцями Іоною Можевським та Інокентієм Щирським за підтримки духовних і світських можновладців Гетьманщини. Монастирю належала й дерев'яна Антоніївська церква, названа на честь святого. За свідченням Г. Милорадовича, вона існувала ще у 1767 р., але «уже в ней не служили: она была ветха и песком засыпана»²².

Втім, не виключено, що Г. Милорадович дещо поквапився з висновками. Невдовзі після його смерті під час земляних робіт копачі випадково натрапили на невідому печеру, в якій виявили велике скупчення людських кісток, а також кілька срібних прикрас і залізних сокир. Археолог М. Якимович, який у 1907 р. придбав частину цього скарбу, датував його XI ст.²³ Що ж до скупчення людських кісток, то Л. Ясновська схильна вбачати у ньому залишки монастирського

цвинтаря – давньоруської костниці²⁴. У такому разі можна припустити, що у стародавньому Любечі справді існувала чернеча обитель. Подібної думки дотримується і автор статті з історії Любецького Антоніївського монастиря К. Крайній, який вважає, що «таке велике, як на той час, місто, з уже усталеними християнськими традиціями просто не могло не мати своєї обителі»²⁵.

Одним з перших Г. Милорадович звернув увагу на старовинний синодик Любецького Антоніївського монастиря, який містив унікальні відомості з історії Чернігово-Сіверщини і, зокрема, помянник «благочестивых великих князей Черниговских, Киевских и прочих». Ще у 1857 р. він присвятив цій пам'ятці статтю, що побачила світ на сторінках «Черниговских губернских ведомостей»²⁶, а згодом обов'язково включав розділ про синодик Антоніївського монастиря до своїх нарисів з історії Любеча. Як слушно зауважив Г. Милорадович, значення синодика полягає передусім у тому, що «в нем князья черниговские поименованы по большей части как именами мирскими, так и именами крещения, и строго отличены владельные князья названием великих, тогда как подчиненные или удельные называются просто князьями; вместе с князьями поминаются их супруги и иногда дети»²⁷. Важливе значення мала здійснена Г. Милорадовичем у 1902 р. факсимільна публікація синодика Любецького Антоніївського монастиря, завдяки якій повний текст пам'ятки було запроваджено до наукового обігу²⁸.

Таким чином, святий Антоній Печерський посідав одне з центральних місць на ментальній мапі Г. Милорадовича, який доклав значних зусиль для вивчення його життя і подвижницької діяльності, а також прислужився увічненню пам'яті про цього видатного церковного діяча Давньої Русі.

---

1. Див.: Коваленко О.О. Милорадович Григорій Олександрович // Енциклопедія історії України. – К., 2009. – Т. 6. – 660; та ін.

2. Милорадович Г. Любеч. – СПб., 1855; Його ж. Местечко Любеч. – СПб., 1859; Його ж. Любеч, Черниговской губернии, Городницкого уезда, родина Пр. Антония Печерского. – М., 1871; Його ж. Любеч, родина Пр. Антония Печерского. – К., 1873; Його ж. Любеч и его святыня. – Чернигов, 1892; Його ж. Любеч и его святыня. – СПб., 1905.

3. Милорадович Г. Любеч, Черниговской губернии... – С. 3.

4. Там само. – С. 3-4, 93-101.

5. Милорадович Г. Любеч и его святыня... – С. 2-3. Політичний підтекст канонізації Феодосія Печерського та Антонія Печерського, а також дискусії з цього приводу у науковій

- спільноті, схарактеризовано у книзі А. Хорошева. Див.: *Хорошев А.С.* Политическая история русской канонизации (XI-XVI вв.). – М., 1986. – С. 36-46.
6. *Милорадович Г.* Любеч, Черниговской губернии... – С. 3.
  7. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 74-75.
  8. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 74.
  9. Черниговские губернские ведомости. – 1894. – № 162. – 17 июля. – Часть неофициальная. – С. 2.
  10. Черниговские епархиальные известия. – 1870. – № 20. – 15 октября. – Часть неофициальная. – С. 414-416.
  11. Всемирная иллюстрация. – 1886. – № 911. – С. 14.
  12. Черниговские губернские ведомости. – 1894. – № 162. – 17 июля. – Часть неофициальная. – С. 2.
  13. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 2, 72, 73.
  14. Черниговские епархиальные известия. – 1870. – № 20. – 15 октября. – Часть неофициальная. – С. 414-416.
  15. *Веремейчик О.М., Болдар О.М.* Науковий звіт про археологічні дослідження на городищі в ур. Монастирище, печері при. Антонія та посаді літописного Любеча на території комунального підприємства «Історико-археологічний музейний комплекс “Древній Любеч”» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2012 р. – Чернігів, 2013 // Науковий архів Інституту археології НАН України, т. 2, арк. 16-19.
  16. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 71, 96.
  17. Черниговские губернские ведомости. – 1894. – № 162. – 17 июля. – Часть неофициальная. – С. 2.
  18. Черниговские епархиальные известия. – 1883. – № 15. – 1 августа. – Часть неофициальная. – С. 831-832.
  19. *Милорадович Г.* Сказания о роде дворян и графов Милорадовичей. – СПб., 1894. – С. 40-41.
  20. Див.: *Тарасенко О.Ф.* Любецька старовина у красназвичних картинах Філарета Гумілевського // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів, 1997. – С. 209-212.
  21. *Милорадович Г.* Любеч, Черниговской губернии... – С. 20.
  22. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 10-11, 74-75.
  23. *Коваленко О.О., Коваленко О.Б.* Нові відомості про сакральні печерні старожитності Любеча // Батурицька старовина: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2012. – Вип. 3 (7). – С. 108-111.
  24. *Яснєвська Л.В.* Давньоруські старожитності Чернігівщини в історико-культурному просторі та науковому житті регіону: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. – Чернігів, 2009. – С. 85-86.
  25. *Крайній К.* Любецький Антоніївський монастир // Лаврський альманах: Збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 69-70.
  26. *Милорадович Г.* Синодик Аптониевского Любечского монастыря // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 38. – Часть неофициальная. – С. 317-321. Див. також: *Милорадович Г.* Описание Любечского синодика // Черниговские епархиальные известия. – 1888. – № 10. – 1 июня. – Часть неофициальная. – С. 397-419.
  27. *Милорадович Г.* Любеч и его святыня... – С. 51.
  28. Синодик Любечского Антониевского монастыря. – Чернигов, 1902.